

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE YAPILMIŞ OLAN BİR DOKUMA FABRİKASININ İMTİYAZI VE KURULUŞ SÜRECİ

Doç. Dr. Fatih DAMLIBAĞ*

Öz

Pamuklu dokuma Osmanlı Devleti'nde geniş bir pazara sahipti. Uzun yıllar kendi iç pazarını kontrol eden Osmanlı üreticileri, ihracat pazarlarına da mal satmaktaydı. XVII. yüzyılın sonlarında Hint pamuklularının rekabetiyle karşılaşan Osmanlı üreticileri, bundan çok fazla etkilenmemiştir. Fakat Sanayi Devrimi sonrası, İngiliz pamuklu dokuma ürünleri Osmanlı üreticilerini büyük ölçüde sarsmıştır. Üretim miktarlarında ve istihdam rakamlarında ciddi kayıplar yaşanmıştır. Bu yüzden pamuklu dokuma ürünlerine, cari açığı büyük ölçüde arttıran ciddi rakamlar ödenmektedir. II. Abdülhamid iktidarında ise, bu alanda yatırım yapacak özel girişimcilerin desteklenmesi uygun bulunmuştur. İktidarın uygun tutumu ve ülkedeki önemli sayılabilecek hammadde kaynakları sonrası, üç ortak İstanbul'da kurulacak bir fabrika için imtiyaz talebinde bulunmuşlardır. Yapılan görüşmeler sonrası bu fabrika için 20 yıllık bir imtiyaz verilmiştir. Fabrikanın çalıştırılması için "Yün ve Pamuk İpliği ve Akmişe Vesaire İmaline Mahsus Anonim Osmanlı Şirketi" adıyla bir şirket kurulmuştur. II. Abdülhamid şirketin hisselerinden satın alarak, kurulacak fabrikaya olan desteğini belirtmiştir. Fabrika İngiliz sermayesi ile 1890 yılında Yedikule'de kurulmuştur. İmtiyazında geniş bir ürün yelpazesi olmasına rağmen, üretimini pamuk ipliği üzerine yoğunlaştırmıştır. Faaliyetini Cumhuriyet dönemine de taşıyan Yedikule Pamuk İpliği Fabrikası, başarılı bir girişim olarak kabul edilebilir.

Anahtar kelimeler: II. Abdülhamid, Pamuklu Dokuma, İplik, İmtiyazlı Fabrika, Sanayileşme.

The Privilege And The Establishment Process Of A Weaving Factory Made In The Period Of Abdulhamid II Abstract

Cotton fabrics had a wide market in the Ottoman Empire. Ottoman manufacturers, who had been controlling their domestic market for many years,

* Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü.

were also selling goods to export markets. In the late 17th century, Ottoman producers who faced the competition of Indian cottons were not affected much. But after the Industrial Revolution, British cotton-woven products have greatly shaken the Ottoman producers. There have been serious losses in production quantities and employment figures. Hence, cotton weaving products are paid serious numbers that greatly increase the current account deficit. In Abdülhamid's power, it is appropriate to support private entrepreneurs who would invest in this field. After the appropriate attitude of the government and the important sources of raw materials in the country, three partners requested a concession for a factory to be established in Istanbul. After the negotiations, a 20-year concession was given for this factory. A company with the name "Yün ve Pamuk İpliği ve Akmişe Vesaire İmaline Mahsus Anonim Osmanlı Şirketi" had been established for the operation of the factory. Abdülhamid purchased from the company's shares and stated its support to the factory to be established. The factory was founded in 1890 in Yedikule with British capital. Although it has a wide range of concessions, it has concentrated its production on cotton yarn. Yedikule Pamuk İpliği Fabrikası, which carries its activity to the Republican period, can be regarded as a successful venture.

Keywords: Abdulhamid II, Cotton Woven, Yarn, Privileged Factory, Industrialization.

Giriş

Pamuklu dokumaların ve pamukla ipeğin karışık olduğu kumaşların, Osmanlı toplumunda giyim kuşam ve döşemelik olarak çok geniş bir kullanımı vardı. Saray eşya defterleri, mahkemelerce tutulmuş tereke zabıtları ve gümrük kayıtları bunu açıkça ortaya koymaktadır. Sarıklar, kadın başlıkları, şalvar, kaftan, iç çamaşırı, yorgan, mendil, hamam peştamalı, havlu, yastık, minder ve perdeler gibi çok çeşitli eşyalar pamuklu bez ve kumaşlardan yapılırdı. Bu geniş talep ülke içerisindeki çok çeşitli ve çok yaygın bir el dokuma sanayisiyle karşılanırdı. Anadolu'da pamuklu dokuma sanayisinde uzmanlaşmış belirli bölgeler iç talebi karşıladıkları gibi, bir dereceye kadar dış pazarlar için üretim yaparlardı. Pamuk yetişmeyen kuzey bölgeleri ve Avrupa pazarlarına satış yapılmaktaydı. Pamuk sanayisi Türkiye ekonomisinin hububattan sonraki en önemli sektörünü oluşturmaktaydı.

Sektörün kazandığı bu öneme rağmen, XVII. yüzyılın sonlarına doğru lüks Hint pamukluları Osmanlı piyasasına girmeye başlamıştır. Osmanlıların Hint şalları ve ince lüks Hint pamuklularına büyük rağbet göstermeleri ve ithalattaki artış, Osmanlı ekonomisinde bir bunalım emaresi olarak görünmekteydi. Osmanlı yönetimi bu ithalat artışından rahatsızlık duymuştur.¹ Bu rahatsızlığı dile getiren devrin önemli tarihçilerinden Naimâ Mustafa Efendi, Hintlilerin ülke içerisinde sadece mal sattıklarını ve Osmanlı Devleti'nden herhangi bir mal almadıklarını belirtmiştir. Naimâ bu durum karşısında dış ticaret açığının çok fazla arttığını savunmuştur. Bunun çözümü olarak da, Hintlilerden alınan cüzi gümrük yerine ülkenin kendi mallarına rağbet gösterilmesi gerek-

¹ Halil İncalcık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", *ODTÜ Gelişme Dergisi, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II Özel Sayısı*, 1979-1980, s. 1, 11.

tiğini vurgulamıştır.² Fakat bu endişelere rağmen, Osmanlı pamuklu dokuma sanayisi Hint rekabetine karşı dayanabilmiştir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Türk ustaları büyük iç pazara egemen olmuştur. Hindistan'ın piyasadaki hâkimiyeti ve etkinliği, Sanayi Devrimi'nin başladığı XVIII. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür.³

Hindistan'ın hâkimiyetinde olan pamuklu piyasasındaki durum, Sanayi Devrimi'yle beraber değişmeye başlamıştır. Yenilikler sayesinde İngiliz sanayicileri, sürekli olarak fiyat kırmayı başarabilmiştir. Fakat İngiltere'nin bu pazar başarısı sadece teknik nedenlerden kaynaklanmamıştır. İngiltere öncelikle geniş sömürge ağını, denizciliğe verdiği önemle birleştirmiştir. Bu İngiliz üreticilerinin hem hammadde kaynaklarına ulaşımını kolaylaştırmış, hem de yeni pazarlar bulmasını sağlamıştır. Yaklaşık olarak 1810 ile 1820 tarihleri arasında endüstriyel gelişimini tamamlayan İngiltere, ilk iş olarak Avrupa piyasasına girmeye çalışmıştır. Fakat İngiltere, endüstriyel gelişimlerini henüz tamamlayamamış diğer Avrupalı devletler tarafından engellenmiştir. İngiltere'nin yoğun mal arzı karşısında Almanya başta olmak üzere diğer Avrupa devletleri, gümrük duvarlarıyla kendi üreticilerini koruma altına aldılar. Bunun üzerine İngiltere'nin Avrupa dışına açılmaktan başka çaresi kalmadı. Nitekim onlar da bu gaye için 1830'lardan 1850'lere kadar Latin Amerika'dan Çin'e kadar pek çok ülkede; ya anlaşmak suretiyle ya da silah zoruyla, pek çok ticaret anlaşması yaptılar. Osmanlı Devleti'yle 1838'de Balta Limanı, Çin'le 1842'de, Fas'la 1856'da serbest ticaret anlaşmaları gerçekleştirdiler.⁴

Ayrıca dünyadaki pamuklu dokumacıların yerini almak için, İngiltere çok akılcı ekonomi politikaları geliştirmiştir. Girdikleri her pazar fiyat, kalite ve talep bakımından bazen firmaların gönderdikleri ticaret ajanları, bazen de konsoloslardan dikkatlice izlenmiş, ölçülmüş; ticaret ve sanayi stratejileri ona göre ayarlanmıştır. Netice olarak İngiltere 1780'lerde pamuk ipliğinde, 1820'lerde lüks dokumalarda ve 1850'lerde ise alt kalite pamuklu dokuma ürünlerinde fiyat rekabetini başarmıştır.⁵

Bu makalede öncelikle yatırım yapılacak sektörün Osmanlı Devleti'ndeki durumu hakkında bazı bilgiler verilmiştir. Sonrasındaysa yatırım için imtiyaz talep eden üç ortağın, hükümete sunduğu gerekçelere geçilmiştir. Ortaklar gerekçe olarak faaliyette bulunmak istedikleri alanda, Osmanlı Devleti'nin yaptığı ithalatın çok ciddi meblağlara ulaştığını beyan etmişlerdir. Ayrıca ülkede ilgili sektör için gereken hammaddelerde yetiştirilmektedir.

Ortakların Ticaret ve Nafia Nezareti ile yürüttükleri imtiyaz görüşmeleri bir sonraki başlığı oluşturacaktır. Akabinde ortaklara bağışlanan imtiyaz, 1 Mayıs 1886 tarihinde II. Abdülhamid'in onayından geçecektir. Bu imtiyaz ge-

² Naimâ Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, Cilt: IV, Çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1968, s. 1826-1827.

³ İnalçık, "a.g.m.", 1979-1980, s. 13-14.

⁴ Charles Issawi, *An Economic History Of The Middle East And North Africa*, Columbia University Press, New York 1982, s. 19.

⁵ İnalçık, "a.g.m.", 1979-1980, s. 45, 50-51, 54.

reği ortaklar bir şirket kuracaklar, sonrasında gerekli sermaye için hisse senedi çıkaracaklardır.

Bu araştırmada kuruluş sürecinin son unsuru olarak, 1890'da gerçekleşen fabrikanın açılışından bahsedilecektir.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Pamuklu Dokuma Üretiminin Genel Durumu

Çalışmada incelenen yatırımın gerçekleştiği dönemde, Osmanlı pamuklu dokuma sektöründe genel bir zayıflama söz konusudur. Osmanlı pamuklu tekstil dalında meydana getirilen tamgün istihdam hacmine dair, Şevket Pamuk'un tahminleri bu genel zayıflamayı doğrular niteliktedir. 1820-22 döneminde iplik eğiirmede 215.000 ve dokumada ise 65.250 kişi çalışmıştı. 1840-42 döneminde bu rakamlar, 162.500 ve 62.000 olarak gerçekleşmişti. İngiltere'nin alt kalite pamuklu dokumalarda bile fiyat rekabetini başardığı 1850'lerden sonraysa, istihdam kaybı çok daha sert bir şekilde gerçekleşmişti. 1870-72 döneminde bu sektörde meydana getirilen istihdam, iplik eğiirmede 50.000 kişi ve dokuma da ise 53.750 kişi olarak gerçekleşmişti. İmtiyazın talep edildiği 1880'lerin başındaki istihdam talepleri ise, iplik eğiirmede 33.000 ve dokumada ise 45.000 olarak gerçekleştiği tahmin edilmiştir. 60 yıllık bu dönemde iplik eğiirmede %85'lik bir istihdam kaybı yaşanırken, dokumada ise bu oran %31 olarak gerçekleşmiştir.⁶

1870'lerde İzmir limanından gerçekleştirilen dış ticaret, yukarıda bahsedilen durum için bir başka örnek teşkil edebilir. İhracatta ham pamuk ve ithalatta pamuklu mamuller en büyük payı oluşturuyordu. Avrupa'ya 8-10 kuruş civarında satılan ham pamuk, oradaki fabrikalarda iplik haline getirilerek 40-50 kuruşa ithal ediliyordu. Bu ticaretten doğan kayıplar, iplik fabrikalarının kurulması planlarını gündeme getiriyordu.⁷

Osmanlı Devleti'nde pamuklu dokuma alanında yaşanan bu gelişmeler, dönemin yöneticilerinin de dikkatini çekmiştir. 1886 yılında Şurayı Devlet üyelerinden Ahmet Refik Efendi, Amede-i Divan-ı Hümayun Muavini Reşid Efendi ve Ticaret Umum Müdürü Refik Bey; ortaklaşa bir dokuma fabrikası kurmak için devlete müracaat etmişlerdir. İlgili müracaat bu çalışmanın temelini oluşturan imtiyaz görüşmeleri sırasında gerçekleşmiştir. Ortaklar yünlülük, pamuklu ve ipekli dokumalar üretmek istemektedirler. Ülke içindeki sanayinin gelişimi önemli görüldüğünden bu talep devletçe uygun bulunmuştur. Fakat yün ve pamuklu hakkındaki talepleri kabul edilmesine rağmen, ipekli dokuma üretme istekleri reddedilmiştir. Bunun gerekçesiyle İstanbul, Bursa, Şam ve Halep şehirlerinde, çok sayıda ipekli kumaş dokuyan esnafın bulunması olmuştur. Devlet bu esnafa rekabet edecek bir fabrikayı onaylamamıştır. Diğer yandan pamuklu dokuma alanında devletin dikkatini çekecek miktarda üretici kalmadığından, devlet yünle beraber bu alanda çalışılmasını teşvik etmiştir.

⁶ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, 1820-1913*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005, s. 143.

⁷ Abdullah Martal, "Batı Anadolu'da Pamukçuluğun Kooperatifleşme Süreci", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: II, Sayı: 4-5, İzmir 1995, s. 97.

“...istida olunduğı vechle bir fabrika yapılmak üzere bir imtiyaz itası sanayi-i dâhiliyenin terakkiyatı üzerine muvafık olur ise de Dersaadet ve Brusa ve Şam-ı Şerif ve Haleb gibi başlıca şehirlerde ipek mensucatıyla meşgul destgahlar bulunub bunlarda hayli erbab-ı sanat geçindiğı cihetle anlara rekabet idecek böyle bir fabrikanın imtiyaz ve gümrükce muafiyet tahtında küşadı o makule destgahların menafini ihlal eyleyeceğinden yapılacak fabrikanın maksadı yapağı ve pamuk mensucatu gibi bizce muntazaman mevcut olmayan mamulata hasrı münasib göründüğü misüllü...”⁸

Üreticilerin bir başka sorunu da, hammadde ve yarı mamul malların yükselen fiyatlarıdır. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren İngiliz malları başta olmak üzere ithal mallar, Osmanlı pazarlarını büyük ölçüde kontrol etmişlerdir. Yabancı rekabeti karşısında Osmanlı sanayi üretimi gerilemiştir. Yerli üreticilerin mamul mallardaki fiyat rekabeti sorununun yanı sıra, bu üreticiler hammadde ve yarı mamul malların temininde de zorlanmışlardır. Bu ürünlere Avrupalı tüccarlar daha fazla para ödediğı için, kullanacakları malzemelerin de fiyatları yükselmiştir.⁹

Dokuma Fabrikası İçin Ortakların İmtiyaz Talebi

Üç ortak 13 Mart 1886 tarihinde sadaret makamına verdikleri dilekçeyle dokuma fabrikası kurma taleplerini dile getirmişlerdir. Ortaklar taleplerinin haklılığını ortaya koyabilmek için, ülkenin bu noktadaki ihtiyacına vurgu yapmışlardır. Halkın giyim kuşam ihtiyacının önemli bir kısmı ithalat yoluyla sağlanmaktadır. Durumun boyutları Rüsumat Emaneti’nce yıllık olarak yayınlanan istatistikler tarafından da ortaya konulmaktadır. Bu istatistiklere göre ilgili ithalat için yurtdışına ciddi rakamlara ulaşan bedeller ödenmektedir. Bu büyük cari açık hem milli servetin önemli ölçüde azalmasına sebep olmakta olup, hem de yerel sanayinin zayıflayıp sönmesine yol açtığı için ülkenin gelişimine ikinci bir zarar vermektedir. Ayrıca ihtiyacın son derece açık olduğu bir alanda, ortaklar sektör için gerekli olan pamuk ve yapağı hammaddesinin yurtdışına ihracındansa ülke içinde kurulacak bir fabrika aracılığıyla değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedirler.

Ortaklar bu noktaya kadar durumun acilliğı ve gerekliliğı konusunda düşüncelerini dile getirmektedirler. Sonrasındaysa yatırım teklifleriyle ilgili taleplerine yoğunlaşmaktadırlar. İstanbul’un uygun bir yerinde fabrikalarını kurmak istemişlerdir. Faaliyetlerinin askeriye için üretim yapan Feshane-i Amire ile rekabeti hedeflemediğini belirtmektedirler. Taleplerinde ilk yoğunlaştıkları nokta rekabetten korunma olmuştur. Fabrikasyon üretim tekeli için iki aşamalı bir teklifte bulunmuşlardır.

Ortaklar inşaatın bitip üretime geçilmesi sonrası, ilk beş yıl için Osmanlı Devleti’nin tamamında bu alanda yeni bir ruhsat verilmemesini istemektedirler. Tekel taleplerinin ikinci aşamasını ise, fabrikayı kurmayı planladıklarını İstanbul oluşturmaktadır. Yine fabrikanın faaliyet başlangıcından itibaren

⁸ BOA, A.DVNS.MKLT.d.2, s. 48, 16 Recep 1303, 8 Nisan 1302, 20 Nisan 1886.

⁹ Feyzullah Ezer, “Mütareke Dönemi Türkiye’nin Dış Ticaret Politikaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt: CXIV, Sayı: 224, İstanbul 2016, s. 138.

olmak üzere, İstanbul'da 15 yıl boyunca yeni bir dokuma fabrikasına ruhsat verilmemesini talep etmektedirler. Ortakların kâr potansiyeli için, vergi muafiyetleri aynen rekabetten korunma gibi önemli bir unsurdur. Bu noktada ortaklar hem teknoloji transferi, hem de ürün satışı için muafiyet talebinde bulunmaktadırlar. Öncelikle fabrikanın kuruluşu için gerekli olan her türlü alet, makine ve diğer malzemelerin ithalatı için, gümrük vergisi ödemek istememektedirler. Sonrasındaysa ülke içi veya dışı fark etmeksizin satışları için gümrük vergisi muafiyeti talep etmektedirler. Vergi muafiyetleri sonrası, Osmanlı Devleti kanunlarına uygun olmak üzere bir anonim şirket kurmak için izin istemektedirler. Bu durumun benzeri imtiyaz talep edenlere sağlanan izin ve kolaylıklara uygun olduğunu düşünmektedirler.

Dilekçelerinin sonunda ortaklar taleplerine bir destek olması amacıyla, devlet daireleri ve askeriye için gerekli olan eşyayı cüzi bir kârla satacaklarını taahhüt etmişlerdir. Ortaklar konunun resmîyete girebilmesi için, Ticaret Nezaretî'nin gereken mukavelenameyi hazırlamasına izin verilmesini talep ederek dilekçelerini bitirmişlerdir.

“Memalik-i Şahane ahalisinin azamı levazımından olan fes ve fanila gibi eşyanın kısım-ı küllisi memalik-i ecnebiyeden idhal olunmakta bulunduğu malum-ı ali-i cenabı sadaretpenahileridir rûsumat emanet-i aliyesince beher sene neşr idilmekte bulunan istatistikler mütalaasından müsteban olduğına göre eşya-yı mezkûraya mukabil senevi harice mebaliğ-i külliye ihrac olunarak bu yüzden serveti umumiye tenakis itmekde bulunduğu gibi sanayi-i dâhiliye dahi tedenniye yüz tutarak her iki suretle memleketce mazarrat görülmekte olduğu müstağni-i arz ve beyandır ahalimizin muhtac olduğu bu gibi eşyaya muktezi pamuk ve yapağının buradan harice naklinden ise dâhilen bir fabrika ihdas ve küşadıyla buraca yün ve pamuk eşya imali izharı ciheti fevaid ve muhsenâti bais... olacağı cay-ı inkar olmadığına... böyle bir emr-i hayrın husulüne delalet ve hizmet maksadıyla Dersaadet'in münasib mahallinde bu yolda bir fabrika ihdas ve küşad etmek arzusunda bulunduğımıza Feshane-i Amire'de öteden berü imal oluna gelen eşyaya şümuli olmamak ve fabrikanın ve fabrikanın inşa ve küşadından itibaren beş sene müddet zarfında Memalik-i Mahrusa-i Şahane'nin hiçbir mahallinde ve on beş sene müddet içinde dahi Dersaadetde bu yolda bir fabrika küşadıçün ahire ruhsat virilmemek ve fabrikanın levazımâtıçün haricden getirilecek alât ve edevatdan ve eşyayı saireden emsali gibi gümrük resmi alınmamak ve fabrika mamulatından gerek dâhilen ve gerek haricen sarf olunacak eşya kezalik resm-i gümrükden istisna idilmek ve ilerüde kavanin-i Devlet-i Aliye'ye tefhikan bir anonim şirketi teşkiline müsaade olunmak şeraiti üzerine imtiyaz itası emsali hakkında cari olan müsaadât ve teshilata muvafık olacağına ve devair-i askeriye ve miriye için muktezi olan eşyanın cüzi bir temettüla itası dahi tabi bulunduğu nazaran... lazım gelen mukavelenamesinin tanzimi zımında keyfiyetin Ticaret Nezaret-i Celilesi'ne havalesi hususuna müsaade...”¹⁰

¹⁰ BOA, ŞD.2503/24, 7 Cemaziyelahir 1303, 1 Mart 1302, 13 Mart 1886.

Ortakların Devletle Olan İmtiyaz Müzakereleri

İlk talep dilekçesi sonrası, Ticaret ve Ziraat Nezareti çalışmalarına başlamıştır. Kurmayı planladıkları tesis ile ilgili ortakların imtiyaz talepleri için, Ticaret Umum Müdürlüğü beş maddelik bir imtiyaz taslağı hazırlamıştır. Bu taslak nezaret tarafından 25 Mart 1886 tarihinde, Şura-yı Devlete takdim edilmiştir. Ortaklar bu taslakta sonrasında kabul görmeyecek olan bazı şartlarda ileri sürmüşlerdir.

Bunların ilki imtiyazın başlangıç tarihinden itibaren, beş yıl boyunca bütün Osmanlı Devleti'nde bu alanda ikinci bir imtiyaz verilmemesidir. İkinci olarak, sonrasında kendilerinden istenilecek sermaye ortaya koyma yükümlülüğü bu taslakta belirtilmemiştir. Fakat bir noktada ise istenilenden fazla bir imkân sağlanmış olup, fabrikanın imalata başlama süresi 18 aydan 24 aya çıkartılmıştır.

Ayrıca imtiyaz taslağında belirtilmesi gereken bir başka husus ise, imtiyaz süresindeki muğlaklıktır. Taslağın ilk maddesinde yirmi yıllık bir imtiyaz süresi belirtilirken, ikinci maddede imtiyaz bölgesi olan İstanbul'da benzeri tesisler için ruhsat yasağı on beş yıl olarak belirtilmiştir. "...*tesis ve küşadiçün taleb olunan şerait-i imtiyaziyeyi havi usul ve emsaline tevfikan beş bendi şamil müdüriyet-i mezkûradan tanzim kılınan mukavelename müsveddesi leffen takdim kılınmış olmağla keyfiyetin Şura-yı Devlete havalesiyle...*"¹¹

Planlanan tesis fes de imal etmek istediği için, Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi girişimi değerlendirmeden önce Feshane-i Amire müdüründen görüş istemiştir. Müdür konunun kendisine izah edilmesinden sonra, meseleyi öncelikle halkın ihtiyacı çerçevesinde değerlendirmiştir. Osmanlı toplumunun ihtiyacı olan bu tarz eşyanın ülke içinde üretimi, ithal ürünlerle rekabeti sağlayacağı için ülkeye faydalı ve yararlı olacaktır. Sonrasındaysa müdür konuyu yöneticisi olduğu devlet fabrikası açısından değerlendirirken, bahsedilen fabrikanın sırf ticari amaçlarla kurulmuş bir tesis olduğuna dikkat çekmiştir. Feshane-i Amire ise esas olarak askeri ihtiyaçları karşılamak için kurulmuştur. Bu tarz bir ticari kuruluşunsa, ne fes ne de diğer eşyaların üretiminde Feshane-i Amire'ye müdahale şansı yoktur. Ayrıca ilgili tesisin askeri kurumların ihtiyaçları için gerekli eşyayı düşük bir kârla satacağını taahhüt etmesi, yeni kurulacak fabrika ile bir sorun yaşanmayacağını bir başka delili olmuştur.

Konu üç gün sonra Feshane-i Amire'nin üst makamı olan Seraskerliğe sunulmuştur. Serasker de fabrikanın müdürüyle aynı yönde görüş beyan etmiştir.

"...*Şura-yı Devlete havale buyurulmağla Tanzimat Dairesi'nde ledel-kırae Feshane-i Amire müdiri... celb ile tefhim olunduğı üzere öyle bir fabrikanın ihdas ve tesisi ile Memalik-i Mahrusa ahalisinin levazımından olan o misillü eşyanın dâhilde imali mamulat-ı hariciyeye rekabetle mülken fevaid ve muhsenatı mucib olacağına ve mahaza bu fabrika sırf ticaret fabrikası olub esasen levazım-ı askeriye için müesses olan Feshane-i Amire'nin fes ve saire imalatına müdahalesi olamayacağından başka de-*

¹¹ BOA, ŞD.2503/24, 19 Cemaziyelahir 1303, 13 Mart 1302, 25 Mart 1886.

*vair-i askeriyeye muktezi eşyanın cüzi bir temettü mukabilinde itasının dahi taahhüd idilmekde bulunmasına göre...*¹²

Devlet tesisiyle yaşanabilecek muhtemel sorunlar endişesi giderilince, imtiyaz görüşmeleri tekrardan devam etmiştir. Ortaklar ilk hazırlanan mukavele taslağında yer alan ve beğenmedikleri hususlar belirtmek için yeni bir dilekçe kaleme almışlardır. Dilekçede dillendirilen temel konu, rekabetten azami ölçüde korunabilme çabası olmuştur.

Yeni rakipler için on beş senelik ruhsat yasağı, yirmi sene olarak adlandırılan imtiyaz süresini pratikte beş sene kısaltmıştır. Bu durum üzerine yapılması icap eden yüksek masrafları gerekçe gösteren ortaklar, rekabetten korunma çabalarının devlet desteğini hak ettiğini belirtmişlerdir. İmtiyazın bütün haklarıyla beraber yirmi sene olması isteği sonrası, Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkabilecek muhtemel girişimcilerle ilgili taleplerini dillendirmişlerdir.

İlk taleplerindeki ülkenin tamamında bu sektördeki beş yıllık bir ruhsat yasağının gerçekçi olmadığını anlayan ortaklar, bu taleplerinde bir yumuşamaya gitmişlerdir. Sektörde yeni girişimcilerle aynı şartları kabul ettikçe, yeni yatırımlar için kendilerinin bu beş yıl için rüçhan hakkına sahip olmalarını talep etmişlerdir. Kendilerini sektörde tercihli hale getirecek bu taleplerini kuvvetlendirmek için, konunun sadece üç vilayete sınırlandırılmasını önermişlerdir. Tabi önerilen Aydın, Selanik ve Bursa vilayetleri, pamuk ziraatında önde gelen bölgeler olarak görülmüştür.

*"...Şura-yı Devlet'den tanzim ve takdim kılınan mazbatada müddet-i imtiyaziyenin on beş seneye tenzili cihetine gidilmiş ise de külli masrafa muhtac olan böyle fabrika ancak bir müddet rekabetden masuniyeti istidaya salahiyetimiz nezd-i hükümet-i seniyyede mazhar-ı tervec ve kabul olmak lazım geleceği gibi yine bu maksada binaen Memalik-i Mahrusa-i Şahane'de buna mümâsil diğer bir fabrika inşası istidası vuku bulacak olur ise şerait-i mütesaviye ile hiç olmaz ise beş sene müddet içinde hak-kı rüçhana... bu suretde tensib buyurıldığı halde iş bu hak-kı rüçhanın müddet-i mezkûra ile Aydın Selanik Hüdavendigâr gibi üç vilayete hasru tahsisi hususuna müsaade..."*¹³

Ortakların rüçhan hakkı talebi Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nde görüşüldükten sonra, konu Meclis-i Vükela'ya havale edilmiştir. Meclis-i Vükela Aydın, Selanik ve Bursa vilayetlerini kapsayan bu hak talebinin, rekabetten kaçınma çabasıyla olduğunu kabul etmiştir. Fakat bu noktada rekabetten korunma talebinin gerçekliği sorgulanmıştır.

Kurulacak fabrika ne kadar büyük olursa olsun, bütün İstanbul halkının ihtiyacını karşılayabilmesi pek mümkün değildir. Bu durumda piyasada her halükarda farklı aktörlerde yer alacaktır. Netice olarak yeni kurulacak fabrikaya zarar verecek ölçüde bir rekabet söz konusu olmadığı için, talep edilen rüçhan hakkının verilmesine de gerek görülmemiştir. Fakat Meclis-i Vükela sermaye konusuna dikkat çekmiştir.

¹² BOA, ŞD.2503/24, 1 Recep 1303, 24 Mart 1302, 5 Nisan 1886.

¹³ BOA, ŞD.2505/16, 15 Recep 1303, 8 Nisan 1302, 20 Nisan 1886.

Her ne kadar bir anonim şirket kurulacak olsa da, girişim için bir miktar sermayenin belirlenmesini talep etmiştir.

“...vilayât içüne bu gibi tesisat hakkında hak-kı rüchan taleb olunması rekabetden masuniyet mütalaasına müstenid idüğü anlaşılıyor ise de fabrika ne kadar cesim olsa ihracatı yine Dersaadet sekinesinin ihtiyacıyla mütenasib olamamak tabi bulunmasına binaen rekabete bittabi mahal olamayacağı ve şu halde hak-kı rüchan itasına lüzum olmadığı derkar olub... Ancak her ne kadar anonim şirket teşkil kılınacak ise de mikdar sermayenin tayini dahi lazımeden bulunmağla...”¹⁴

Rüçhan hakkı uygun bulunmasa da, imtiyaz süresindeki uzatma talebi karşılanmıştır. Meclis-i Vükela'nın da onayıyla birlikte, imtiyaz süresi on beş yıldan yirmi yıla çıkartılmıştır. Tanzimat Dairesi'ndeki sermayenin belirlenmesi hususu da görüşülmüş olup, imtiyaz sahiplerinin ilk etapta 50.000 lira ortaya koymaları kabul edilmiştir. Sonrasında gerekirse bu rakamın 100.000 liraya çıkartılabilmesi mümkün görülmüştür. Ayrıca anonim şirkette bu esas üzerine kurulacaktır. *“...Meclis-i alinin tensibi vechiyle mezkûr fabrika için muayyen olan on beş sene müddet-i imtiyaziye yirmi seneye iblağ olunmuş ve sermayenin tayinine gelince talib-i imtiyaz taraflarından vaz olunacak sermayenin şimdilik elli bin liradan ibaret olacağı ve ilerüde derece-i lüzumuna göre bunun yüz bin liraya kadar çıkarılacağı ve anonim şirket dahi bu esas üzerine teşkil ideceği...”¹⁵*

Sermaye konusundaki itiraz dahi halledilince, Meclis-i Vükela 28 Nisan 1886 tarihinde bu imtiyazı onaylamıştır.¹⁶

İstanbul'daki Ortaklığın İmtiyaz Mukavelenamesi

Madde-1: Şurayı Devlet azasından Ahmet Refik Bey, Amede-i Divan-ı Hümayun Muavini Reşit Bey ve Ticaret Umum Müdürü Refik Beyler ortaklaşa olarak bu fabrikayı kuracaklardır. Bu fabrikada yün ve pamuktan fanila, yünlü elbiselik ve dokumalık kumaşlar, Amerikan bezi, astar, her çeşit tire cinsi pamuk ve yün ipliği ve fes üretilecektir. Fabrika İstanbul'un uygun bir yerinde inşa edilecek olup, yirmi senelik bir imtiyazla faaliyette bulunacaktır.

Madde-2: İmtiyaz süresi içerisinde İstanbul ve yakın çevresinde bahsedilen üretimle ilgili, yeni bir fabrika kurulması için başka birine ruhsat verilmeyecektir. Bu durumun istisnaları ise, öncelikle Feshane ve diğer devlet fabrikalarının üretimine imtiyaz sahiplerinin karışmamasıdır. Ayrıca imtiyaz bölgesinin dışında bulunan benzeri fabrikaların ve tezgâhların faaliyetleriyle, imtiyaz bölgesinde eskiden beri çalışmakta olan esnaf tezgâhlarının çalışmaları da müdahaleden korunmuştur.

Madde-3: İmtiyazın devlet tarafından onaylanması tarihinden itibaren, bir sene içerisinde fabrika inşasına başlanacaktır. İki sene içerisinde de fabri-

¹⁴ BOA, MV.9/47, 16 Recep 1303, 9 Nisan 1302, 21 Nisan 1886.

¹⁵ BOA, İ.MMS 83/3590, 23 Recep 1303, 15 Nisan 1302, 27 Nisan 1886.

¹⁶ BOA, MV.9/74, 23 Recep 1303, 16 Nisan 1302, 28 Nisan 1886.

kanın üretime geçmesi mecburidir. Osmanlı Devleti'nin kanunlarına ve yürürlükteki şirketler tüzüğüne tabi olmak şartıyla, imtiyazın yürürlüğe girişi tarihinden itibaren altı ay içerisinde bir anonim şirket kurulması mecburidir. İmtiyaz sahipleri ilk etapta, 50.000 liralık bir sermaye ortaya koymaya mecburdur. Ayrıca imtiyaz sahipleri ihtiyaç duyulması halinde, bu miktarı iki katına çıkarmaya yetkilidir. Şayet tespit edilen zaman dilimi içerisinde fabrikanın inşasına ve daha sonrada üretime başlanmazsa veya başlansa bile üretim sürdürülmezse, Osmanlı hükümeti bu konuda imtiyaz vermeye yetkili olacaktır. Verilmiş olan imtiyazsa, geçerliliğini yitirecektir.

Madde-4: Fabrikanın kuruluşu için gereken ve Avrupa'dan getirtilen her türlü alet, makine ve gerekli her türlü eşya ve ülke içerisinde temin edilecek olan pamuk ve yün gümrük vergisinden muaftır. Ayrıca imtiyaz süresi olan yirmi sene boyunca, gerek ülke içerisinde satılan ve gerekte yurtdışına ihraç edilen fabrika mamulâtından gümrük vergisi alınmayacaktır. Yalnız usulsüzlüklerin önlenmesi için gümrük idaresinin koyacağı kurallara, imtiyaz sahiplerinin uyması mecburidir.

Madde-5: İnşa edecekleri fabrikanın ürünlerinden askeriye'nin satın almak istemesi halinde, imtiyaz sahipleri bu satışı cüzi bir kârla yapmayı taahhüt ederler.

Madde-6: İmtiyaz sahipleri fabrikada istihdam edecekleri bazı ustalardan başka, çalıştıracakları işçileri Osmanlı vatandaşları arasından seçeceklerdir.

27 Nisan 1886 tarihinde imzalanan bu imtiyaz mukavelenamesi, dört gün sonra padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁷

İstanbul'da Anonim Şirket Kurulması ve Hisse Senedi Çıkarılması

İmtiyaz mukavelenamesinin üçüncü maddesi gereği ortakların bir anonim şirket kurması mecburi tutulmuştur. Ayrıca bu şirket üzerinden çıkarılacak hisse senetleri, sermaye toplamak için önemli bir kolaylık sağlayacaktır. Bunun için hazırlanan şirketin iç tüzüğü, hükümet tarafından onaylanmıştır. Fakat şirket son anda bazı değişiklikler yapmak istemiştir. Bu durumu inceleyen Meclisi Vükela, istenilen değişikliklerin kamunun haklarına zarar vermediğini düşünmüştür. Çünkü bu değişiklikler şirketin iç işleriyle ilgili konulardan ibaret olmuştur. Yalnız sadece şirketin çıkarmayı planladığı hisse senetleriyle ilgili madde de, ufak bir değişiklik yapılmasını istemiştir. Şirket sermayesinin yarısını aşmamak üzere hisse senedi çıkartabilir fıkrasına, bu durumun Ticaret ve Nafia Nezareti'nin denetimine tabi olduğu ibaresi eklenmiştir.

"...hukuk-u hükümet-i seniyye ile mezkûr numunenin ahkâm-ı esasiyesine tokunur yeri olmayub şirketin sırf muamelat-ı dâhiliyesine aid şeylerden ibaret idüğinden bunun aynen kabul olundığı münasib olarak ancak işbu numunenin altıncı maddesinin fıkra-i ahiresine ilave olunan ibarât arasındaki (şirket sermayesinin nüsfinâ tecavüz itmemek üzere tahvilat dahi ihrac idecek) cümlesinin (şirket sermayesinin nüsfinâ tecavüz itmemek üzere Ticaret ve Nafia Nezareti'nin taht-ı teftişinde olarak tahvilat dahi ihrac idecek) suretinde tahriri..."¹⁸

¹⁷ BOA, A.DVNS.MKLT.d.2, s. 47-48.

¹⁸ BOA, MV35/11, 14 Zilhicce 1305, 10 Ağustos 1304, 22 Ağustos 1888.

Meclisi Vükela'nın bu kararı ertesi gün Ticaret ve Nafia Nezareti'ne tebliğ edilmiştir. Meclis istenilen değişikliklerle ilgili evrakların bir an önce hazırlanmasını istemiştir.¹⁹ Kısa sürede tamamlanan hazırlıklar sonrası, şirketin iç tüzüğü "Yün ve Pamuk İpliği ve Akmişe Vesaire İmaline Mahsus Anonim Osmanlı Şirketi Nizamname-i Dâhiliyesidir" başlığıyla onaylanmıştır.

Bu iç tüzük sekiz fasıl ve kırk dört maddeden oluşmaktadır. İlk fasıl dört maddeden oluşmakta olup, şirketin kuruluşu, maksadı ve merkezini açıklamaktadır. İkinci kısım beş ile on birinci maddeler arası olup, verilmiş olan imtiyazın şirkete devri ile ilgili hükümleri düzenlemektedir. Üçüncü fasıl on ikinci maddeden yirmi ikinci maddeye kadar sürerek, şirketin iç idaresi ile ilgili hükümleri düzenlemektedir. Dördüncü kısım yirmi üçten otuz dördüncü maddeye kadar genel kurul ile ilgili düzenlemeler içermektedir. Otuz beşinci ve tek maddeden oluşan beşinci fasıl; bütün borç ve alacaklarla birlikte tutulan yıllık hesap defterlerinin müfettişler tarafından kontrol edildikten sonra, genel kurula sunulacağını düzenlemektedir. Otuz altı ve otuz yedinci maddelerden oluşan altıncı kısım, kurucu hisseler, temettü dağıtımı ve sermaye ile ilgili hükümleri içermektedir. Yedinci fasıl otuz sekiz ile kırkinci maddeler arasında olup, ihtiyat akçesinin nasıl uygulanacağını düzenlemektedir. Kırk birinci ve kırk dördüncü maddelerden oluşan son kısım, şirketin süresinin uzatımı veya feshi halindeki yapılacak uygulamaları içermektedir. Yalnız bu sürede üç ortak, Ticaret Umum Müdürü Refik Bey vefat ettiği için, onun yerine vekili bu iç tüzüğe imza atacaktır.²⁰

Padişah II. Abdülhamid fabrikayı desteklemek için hisse senedi almak istemiştir. Fakat imtiyaz sahiplerinin henüz hisse senedi çıkarıp çıkarmayacağı belli olmadığı için, bu dokuma fabrikasının hisse senedi çıkarılması halinde padişahın satın alacağı imtiyaz sahiplerine bildirilmiştir. Bu durumun kendilerine tebliği üzerine, ortaklardan Amede-i Divan-ı Hümayun ikinci muavini Reşid Bey ilgili fabrikaları için hisse senedi çıkarmayı planladıklarını bildirmiştir. Kendileri de girişimlerine saygınlık katacak böyle bir satın almayı, padişaha bir dilekçeyle teklifi zaten planlamışlardır. Hisseler piyasa sürülünce, ortaklar talep edilecek miktardaki senedi padişaha takdim edeceklerdir.

*"Dersaadetde inşası makrur müsaade-i...mensucat fabrikası için hisse çıkarılacak ise lütfen ve ihsanen taraf-ı eşref-i cenab-ı mülkdâriyelerinden dahi iştirâ buyurılacağına imtiyaz sahiplerine tebşiri irade ve ferman buyurulması üzerine eshab-ı imtiyazdan amede-i divan-ı hümayun muavin-i sanisi Reşid Beğ kulları... beyan ve tebşir olundukda mezkûr fabrika için hisse ihracı mukarrer ve bundan bir mikdarının lütfen ve atfeten kabul buyurulmasını istidaya mücaseretleri mütesavver iken... hisselerin ihracı sırası geldikde irade ve ferman buyurılacak mikdarının arz ve takdimine..."*²¹

Padişahın hisse senedi olarak bu girişimi destekleme talebinden yaklaşık iki ay sonra, 9 Haziran 1889 tarihinde ortaklardan Refik ve Reşid Beyler

¹⁹ BOA, A.MKT.MHM 498/29, 15 Zilhicce 1305, 11 Ağustos 1304, 23 Ağustos 1888.

²⁰ BOA, A.DVN.MKL 30/11, 20 Ağustos 1304, 1 Eylül 1888.

²¹ BOA, Y.PRK.BŞK 15/50, 10 Şaban 1306, 11 Nisan 1889.

kitabete dairesine başvurmuşlardır. Ortaklar bir haftaya kadar fabrikanın inşaatına başlanacağını belirtmişlerdir. Bu ziyaretlerinin öncesinde, padişahın fabrikalarını desteklemek için kaç adet hisse senedi alacağını beyan etmesi için bir dilekçe sunmuşlardır. Ziyaretlerinde öncelikle bu taleplerini tekrar etmişlerdir. Sonrasında çıkaracakları hisse senetleriyle alakalı, daireye bazı detaylar sunmuşlardır.

Kuracakları mensucat fabrikası için 9000'i aşan miktarda hisse senedi çıkartılmıştır. Hisse başına fiyat olarak beş buçuk Osmanlı altını fiyat belirlemişlerdir. Çıkarılacak hisseler için üç banka işlem yapmıştır. Son olarak ortaklar, padişahın hisse talebini bizzat kendilerinin takdim edeceğini beyan etmişlerdir.

“...imtiyaz sahipleri bulunan Refik ve Reşid Beğler kullarına tebliğ ve tebşir kılınarak... bir haftaya kadar fabrikanın inşasına mübaşeret olunacağından evvelce ne kadar hisse iştirasına rağbet buyurılacağına şimdi emrü ferman buyurulması istidasında buldukları... arz olunmuşdu müşarünileyhüma bu gün daire-i kitabete gelerek ol babdaki istidalarını tekrar eyledikleri ve ihrac kılınacak hisse senedatı tokuz bin küsur aded olub beher hisselerin bedeli beş buçuk aded yüzlük Osmanlı altını olduğunu ve çıkarılacak hisseleri üç banka kabul iderek fakat taraf-ı eşref-i Hazret-i Hilafetnahilerinden ne kadar hisse taleb buyunlur ise takdim kılınacağı...”²²

Şirketin hissedarları için yapacağı genel kurul toplantısı, 3 Temmuz 1894 tarihinde Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bildirilmiştir. Şirket bu toplantıya mekân olarak, Galata'daki İtibar-ı Umumiye-i Osmaniye Bankası'nın²³ idare merkezini seçmiştir. Toplantı ise dört gün sonra, 7 Temmuz 1894 Cumartesi günü yapılmıştır. *“...şirketi hissedaranı cemiyet-i umumiyesinin mah-ı Temmuz-ı efrenciyenin yedinci... cumartesi günü Galatada vaki İtibar-ı Umumiye-i Osmaniye Bankası'nın merkez idaresinde inikadı mukarrer bulunduğu şirket-i mezkûra idare meclis-i riyasetinden mebus 21 Haziran 1310 tarihli takrirde...”²⁴*

Fabrikanın Açılışı ve Üretimi

Yedikule civarında kurulan fabrikanın açılışı için; şirketin idare meclisi ikinci reisi Muhsin Bey, Ticaret ve Nafia Nezareti'ne yönelik bir dilekçe kaleme almıştır. Bu dilekçeyle birlikte idare meclisi tarafından hazırlanan teşekkür yazısını hükümete sunmuştur. Açılış merasimine üst düzey protokolden Arifi Paşa ve Nuri Bey²⁵ katılmıştır.

²² BOA, Y.PRK.BŞK. 16/7, 10 Şevval 1306, 9 Haziran 1889.

²³ Banka Paris'te bulunan “Societe General” ve Londra'da faaliyetini sürdüren “General Credit and Finance” isimli iki bankanın ortaklığıyla, 1869 yılında kurulmuştur. 30 yıl faaliyetini sürdürdükten sonra, banka 1899 yılında kapanmıştır. Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yayınları, İstanbul 2001, s. 95-96.

²⁴ BOA, Y.MTV. 98/98, 29 Zilhicce 1311, 21 Haziran 1310, 3 Temmuz 1894.

²⁵ Uzun süreler Viyana ve Paris elçiliklerinde bulunan Arifi Paşa, 1879 yılında kısa bir süre sadrazamlık görevinde bulunmuştur. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, C. VIII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s. 289, 302. İkinci Mabeyinci olan Nuri Bey ise, sonrasında başmabeyincilik makamına da yükselmiştir. Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, Sultan Abdülhamid*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s. 318.

Bu üst düzey katılım için teşekkür eden şirket yönetimi, üretimin ilk örneklerini incelemesi için padişaha takdim etmiştir. Muhsin Bey ve diğer sekiz kişiden oluşan yönetim, teşekkür yazısını gönderilen padişah selamı dolayısıyla onur duyduklarını belirterek bitirmiştir.

“...resmi küşadında lütfen ve tenezzülen... Hazreti hilafetpenahilerinden Arift Paşa ve Nuri Beğ kullarının izamı hakkında şayan buyurulan müsaade-i... kemal-i teşekkür... beraber ilk imalat numunelerinin lütfen nazar-ı hümayun cenab-ı mülükaneyle kabulüyle beraber ihsan-ı alet-ihsan olmak üzere müyesser olduğumuz selamı... cenab-ı şehinshahide dahi bir kat daha mucibi mefharet ve meserret olmasıyla...”²⁶

Refik ve Reşid Beylerin imtiyazı İngiliz sermayesi tarafından satın alınmıştır. Bu sermaye tarafından kurulan fabrikanın ilk üretim yılı olan 1890’da, 1,1 milyon kilogram iplik eğriliyordu. 1897 yılına gelindiğinde fabrikada üretilen düşük kalite iplikler, İngiliz ürünleriyle rekabet edebiliyordu. Fabrikada bulunan 9000 çıkırık, Osmanlı tüketicilerinin taleplerini karşılamak üzere çoğunlukla 3-8 numara ve bazen de 2-14 numara iplik ürettiyordu.

Fabrika Bulgaristan, Mısır, Hindistan ve hatta ABD’de bile önemli ihracat pazarları bulmuştu. Mayıs 1900’de fabrika haftada sadece iki gün çalışmıştı. 1901 yılına gelince, üretim rekor düzey olan 2,2 milyon kilogramlık seviyeye ulaşmıştı.²⁷

Fabrikanın ilk etaptaki üretimi, düşük kalite kalın pamuk ipliklerine göre ayarlanmıştır. Fabrika bu üretim için 8500 adet iğ kullanmakta olup, en kalın 1 numaradan başlayarak, 2, 4, 6, 8, 10 ve 12 numaraya kadar iplik üretebilmektedir. Bu üretim için yıllık 960 ton yerel pamuk kullanmaktadır. Kendilerine bağışlanan vergi muafiyetleri sayesinde, fabrika yönetimi üretim kalitelerini arttırmayı planlamaktadır. Bu amaca yönelik olarak, ince iplik imaline özel yeni halkalı iğ ve tezgâhlar ithal edeceklerdir. Amerika ve Mısır’dan getirecekleri uzun telli pamuklarla; 16 numaradan başlayıp, 18, 20, 22 ve en ince 24 numaraya kadar iplik üretebileceklerdir.

“Fabrika-i acizanemizde mevcut bulunan mekiklerin adedi 8500 olup bunların kalın olmak üzere (1) numaro ve andan ince (2) andan ince (4) daha ince (6) ve (8) ve (10) ve bunlardan ince (12) numaraya kadar iplik çıkarabilmekte ve beher sene kullanılmakta olduğu yerli pamuğun mikdarı 750.000 kıyyeye baliğ olmaktadır... Tasvib buyurulan muafiyât ile ince iplik imaline mahsus yeni halkalı mekik ve destgâhlar idhaliyle Amerika ve Mısır’dan celb olunacak uzun telli pamuklardan ince yani (16) ve (18) ve (20) ve (22) ve en ince (24) numarolu rişte çıkarabilmek mümkün olabileceği maruzdur...”²⁸

²⁶ BOA, Y.A.HUS 236/91, 20 Haziran 1306, 2 Temmuz 1890.

²⁷ Quataert Düstur’u kaynak göstererek Ahmet Refik, Reşid ve Refik Beylere verilen imtiyazla ikinci bir dokuma fabrikası kurulduğunu iddia etse de, alınan bu imtiyazla sadece Yedikule Fabrikası kurulmuştur. Başlangıçta alınan imtiyazın iplik haricinde başka ürünleri de kapsamaması, bu noktada karışıklığa sebep olmuş olabilir. Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, Çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 78.

²⁸ BOA, BEO 896/67138, 3 Şubat 1312, 15 Şubat 1897.

Daha geniş bir yelpazede alınan imtiyaza rağmen, fabrika pamuk ipliği üzerine yoğunlaşarak üretimini sürdürmüştür. Fabrikanın başarılı bir girişim olduğu kabul edilmiştir. Çünkü Yedikule Pamuk İpliği Fabrikası adıyla üretimini Cumhuriyet döneminde de sürdürmüştür. Bu dönemde fabrikanın üretiminin büyük çoğunluğu, Basmahane adıyla Bakırköy'de faaliyetini sürdüren fabrikaya satılmıştır. 1940'daysa Yedikule Fabrikası'nın mülkiyeti el değiştirmiştir. Bu tarihten itibaren fabrika, Mensucat Santral TAŞ tarafından idare edilmiştir.²⁹

Sonuç

Osmanlı pamuk ve pamuklu dokuma sektörü, uzun yıllar geniş iç pazarın ihtiyacını karşılamıştır. Fakat zaman içerisinde artan lüks talebi ve değişen moda ile birlikte, Osmanlı piyasasında Hint malları önem kazanmaya başlamıştır. Hintli üreticiler XVII. yüzyılın sonlarından itibaren, bazı lüks mallarda Osmanlı piyasasını ellerine geçirmiştir. Fakat geniş halk kitlelerine yönelik üretimde, Osmanlı üreticileri piyasayı kontrol etmeyi sürdürmüşlerdir.

Sektörün durumu Sanayi Devrimi sonrası değişmeye başlamıştır. İngiltere Sanayi Devrimi'nin sağladığı yeniliklerle, aşama aşama Osmanlı piyasasını ele geçirmeyi başarmıştır. Önce pamuk ipliğinde, daha sonra lüks pamuklularda ve en sonundaysa alt kalite ürünlerde fiyatı belirleyen artık İngiltere'dir. Sektördeki her yenilik piyasada kendisine çok önemli bir rekabet gücü sağlamıştır.

Bu süreçte Osmanlı üreticileriyse, önce büyük bir şaşkınlık yaşamışlardır. Rekabet güçleri kaybolduğu için piyasadaki silinmeye başlamışlardır. Öncelikle ihracat pazarlarını kaybetmişler, sonrasındaysa iç piyasadaki etkilerini büyük ölçüde yitirmişlerdir.

Osmanlı Devleti ise 1880'lerde bu durumu değiştirmek için, bir şeyler yapmak ihtiyacını hissetmiştir. Dokuma ürünlerinin dış ticarete sürekli artan yeri, cari açığın sürdürülebilirliğini zorlamaktadır. Osmanlı Devleti bu konuya çözüm olarak, özel sektörün desteklenmesini öngörmüştür. Sınırları, süresi ve şartları kesin çizgilerle belirlenmiş olan imtiyaz sistemi; girişimcilere kısmi bir tekel hakkı tanımaktadır. Bu sistemle devletin kapitülasyonlar sebebiyle gümrük duvarlarıyla koruyamadığı üreticilerin, fiyat rekabetini başararak kendilerine piyasada bir yer edinmeleri hedeflenmiştir. Bu rekabet gücü için, girişimcilere bazı vergi muafiyetleri de bağlanmıştır.

Çalışmamızda incelenen fabrikanın İngiliz sermayesine geçmesine rağmen desteklenmesi, II. Abdülhamid'in ülkenin sanayileşmesi hedefine olan inancını gösterdiği düşünülmektedir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA.

²⁹ Halil İnalçık, *Studies In The History Of Textiles In Turkey*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 140.

Amede-i Divan-ı Mukavelat, (A.DVNS.MKLT) d.2.
Sadaret Divan-ı Hümayun Mukavelename, (A.DVN.MKL) 30/11.
Amede-i Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı, (A.MKT.MHM), 498/29.
Babialî Evrak Odası (BEO), 896/67138.
İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS), 83/3590.
Meclisi Vükela (MV), 9/47, 9/74, 35/11.
Şura-yı Devlet (ŞD), 2503/24, 2505/16.
Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS), 236/91.
Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV), 98/98.
Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK), 15/50,
16/7.

Kitap ve Makaleler

ÇAKIR, Coşkun: *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yayınları, İstanbul 2001.

EZER, Feyzullah: “Mütareke Dönemi Türkiye’nin Dış Ticaret Politikaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt: CXIV, Sayı: 224, İstanbul 2016.

ISSAWI, Charles: *An Economic History Of The Middle East And North Africa*, Columbia University Press, New York 1982.

İNALCIK, Halil: “Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü”, *ODTÜ Gelişme Dergisi, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II Özel Sayısı*, 1979-1980.

İNALCIK, Halil: *Studies In The History Of Textiles In Turkey*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

KARAL, Enver Ziya: *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Cilt: VIII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

MARTAL, Abdullah: “Batı Anadolu’da Pamukçuluğun Kooperatifleşme Süreci”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: II, Sayı: 4-5, İzmir 1995.

NAİMÂ MUSTAFA EFENDİ: *Naima Tarihi*, Cilt: IV, Çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1968.

PAMUK, Şevket: *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, 1820-1913*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.

QUATAERT, Donald: *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, Çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

TAHSİN PAŞA: *Tahsin Paşa’nın Yıldız Hatıraları, Sultan Abdülhamid*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990.

